

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ І ПІДХОДИ

© Яремко І.І., 2012

Узагальнюється базова основа наявних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки сучасних суб'єктів економіки. Аналізується зміст і формат показників та індикаторів у системах виміру рівня економічної безпеки підприємства. Обґрунтовується потреба у забезпеченні методик оцінки економічної безпеки формалізованою індикативною основою

Ключові слова: економічна безпека, принципи, індикатори, критерії, кількісна оцінка, економіко-математичні методи, соціально-економічна система.

І.І. Yaremko

Lviv Polytechnic National University

FORMALIZATION EVALUATION OF ECONOMIC SECURITY SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS: CONCEPTUAL FRAMEWORK AND APPROACHES

© Yaremko I.I., 2012

Summarizes the basic foundation of the existing approaches to the evaluation of the economic security of modern economic actors. Analyze the content and format indicators and indicators of level measurement systems of economic security. Substantiates the need for economic security valuation techniques formalized indicative basis

Key words: economic security, principles, indicators, criteria, quantitative assessment of economic-mathematical methods, socio-economic system.

Постановка проблеми. Система економічної безпеки сучасних соціально-економічних систем є динамічною характеристикою доцільної й раціональної структури їх капіталу та компонентних складових економічних ресурсів (матеріальних і нематеріальних), взаємодія яких мінімізує ризики їхнього використання (реалізації) у внутрішньогосподарських процесах й зовнішніх транзакціях та забезпечує здатність підприємства стабільно функціонувати в координатах сучасного соціально-економічного середовища. Тобто, “індикатори економічної безпеки не тільки дають можливість кількісно визначити параметри необхідного розвитку економічної системи, а й сформулювати якісні вимоги, які є, по суті, цілями економічної безпеки” [1, с. 97].

Ураховуючи непрогнозованість сучасної глобальної фінансово-економічної системи, непередбачуваність рівня впливу на окрему соціально-економічну систему дестабілізаційних чинників загальноекономічного середовища, стагнаційних й рецесійних процесів, оцінити об'єктивний рівень економічної безпеки різнорівневих економічних систем стає дедалі проблемніше. Наявна проблематика виникає, передусім, через труднощі конкретизованої ідентифікації та формалізації зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз, посилюючись відсутністю надійних засобів моделювання очікуваних наслідків фінансово-економічних процесів та нерозробленістю адаптивного інструментарію встановлення факторних чинників та рівня їх впливу на економічну безпеку економічної системи певного рівня. Ці фактори, своєю чергою, спричиняють істотні проблеми у формулюванні управлінських рішень, спрямованих на забезпечення економічної безпеки сучасних соціально-економічних систем.

Виникає проблема розроблення надійного методичного інструментарію оцінки дестабілізуючих чинників впливу, передусім зовнішнього середовища, на стійкість та економічну безпеку економічної системи. Ураховуючи наведене та факти банкрутства відомих компаній, явно виражених фінансово-економічних проблем у деяких національних економіках, проблематика оцінювання рівня економічної безпеки макро- і мікроекономічних систем набула особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами переважної більшості досліджень і публікацій відзначається проблематика у розробленні формалізованого та адекватного для сучасних умов методичного інструментарію оцінювання економічної безпеки суб'єктів ринкової економіки. І.М. Горбан за результатами дисертаційного дослідження робить висновок, що на теперішній час “не отримали належного висвітлення питання забезпечення економічної безпеки в частині її оцінки і прогнозування” [2, с. 1].

У значній кількості досліджень пропонуються різноформатні індикативні підходи до формування методик оцінювання рівня економічної безпеки сучасного підприємства. Проте, як відзначає О.Л. Резніков, “застосування індикативного підходу до дослідження рівня економічної безпеки підприємства вимагає високої точності значень відповідних індикаторів ... на сьогодні не створена належна методична база для чіткого визначення індикаторів, які б дали можливість враховувати всі нюанси фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання” [3, с. 11].

Домінуючою позицією науковців щодо вищої достовірності оцінки рівня економічної безпеки вважається вимір з використанням методик, які ґрунтуються на визначенні інтегрованого показника. Проте, як робить висновок Л.О. Матвійчук, “ці методики носять несистемний характер, мають ряд неточностей та розбіжностей” [4, с. 9].

Узагальнюючим у дослідженнях і публікаціях може бути висновок, зроблений О.Б. Баворовською про “необхідність розробки дієвих інструментів, які б дозволили здійснювати постійну оцінку і аналіз фінансової безпеки” [5, с. 1].

Невирішена частина загальної проблеми. За висновками, які домінують у цій сфері наукових публікацій, на теперішній час не сформовано загальноприйнятого параметра кількісних і якісних методів об'єктивного оцінювання рівня економічної безпеки різнорівневих соціально-економічних систем. У конкретизованому аспекті до найпроблемніших зараховують відсутність: аргументованого параметра оцінних критеріїв та методик вимірювання окремих компонентів економічної безпеки; науково-обґрунтованої градації рівнів економічної безпеки; формалізованої методики комплексної оцінки рівня економічної безпеки в розрізі галузевих соціально-економічних систем.

Базовою проблематикою цієї предметної сфери знань залишається питання щодо можливостей вироблення єдиного концептуального підходу та інструментарію оцінювання рівня економічної безпеки, доцільність формулювання меж такої парадигми, враховуючи те, що переважна більшість критеріїв такого виду оцінювання у конкретному випадку мають різну значущість і міру впливу.

Метою статті є аналіз існуючого інструментарію та обґрунтування потреби у розробленні формалізованої системи комплексної оцінки рівня економічної безпеки сучасних соціально-економічних систем.

Виклад основного матеріалу. Сучасні фінансово-економічні процеси відбуваються в умовах невизначеності та значної кількості випадкових факторів впливу на зміну стійкості та продуктивної сили потенціалу економічних систем, рівень їхньої економічної безпеки. Саме тому оцінку економічної безпеки необхідно розглядати як інструмент управління і, одночасно, процес визначення її рівня.

В умовах недостатньої передбачуваності результатів у здійснюваних фінансово-економічних процесах ускладнюється процес моніторингу, оцінювання та аналізу стану економічної безпеки конкретного суб'єкта економіки. За таких умов особливої актуальності набуває “проекування економічної безпеки” – процес, що стосується не тільки методів і способів встановлення рівня економічної безпеки, а й дієвий інструментарій для системи управління.

Під час розроблення методичних підходів та безпосередньо конкретизованої методики встановлення рівня економічної безпеки сучасного підприємства очевидно найдоцільніше керуватися концептуальним баченням цього поняття для конкретного підприємства і конкретних умов. Наявні підходи до обчислення інтегральних показників економічної безпеки базуються на агрегуванні множинних ознак впливу на основі відповідних індикаторів. Результат такого обчислення (рівень економічної безпеки) прямо залежить від об'єктивованості для цих цілей обраних індикаторів контекстне навантаження яких в узвичаєних методиках майже не ураховується. Крім цього нормалізація різних факторів впливу, виражених кількісними і якісними індикативними складовими, додатково послаблює об'єктивність інтегрального показника рівня економічної безпеки.

Рівень деструктивних граничних змін у потенціалі економічної системи спричинених внаслідок реалізації внутрішніх і зовнішніх загроз, все ж повинен з більшим чи меншим ступенем формалізації ураховуватися в тій чи іншій оцінно-аналітичній системі виміру рівня економічної безпеки. Загалом “ існуючий арсенал кількісних методів аналізу, що можуть застосовуватись в оцінці рівня економічної безпеки, умовно можна поділити на декілька груп: теоретико-ігрові методи; методи теорії нечітких систем; методи експертних оцінок; методи статистичного аналізу ” [6, с.101].

При розробленні інструментарію моніторингу і діагностики рівня економічної безпеки сучасних соціально-економічних систем дослідники дотримуються різних концепцій, застосовуючи при цьому багатофункціональні методи і кількісні підходи до оцінно-аналітичного процесу: від побудови архітектоніки розробки стратегії забезпечення економічної безпеки до прикладного застосування індикаторного, ресурсно-функціонального, програмно-цільового, коефіцієнтного методів, методу екстраполяції та максимальної правдоподібності теорії розпізнавання образів та таблиць – карт. Тому погляди на процес діагностики рівня економічної безпеки розходяться ще на стадії формування баз даних [7, с. 105].

Обширним інструментарієм забезпечення кількісної оцінки параметрів економічної безпеки представлені методи статистичного аналізу, які інтерпретуються математичним апаратом. Конкретного виразу оцінка рівня економічної безпеки набуває в системі економічних показників, які, через зростання багатогранності проблем (поява нових факторів впливу) у фінансово-економічних процесах, необхідно постійно розширювати. Побудова на підставі критеріальної оцінки комплексної системи показників-індикаторів, які об'ємно характеризують тенденції зміни стану і рівня економічної безпеки, є складним процесом, оскільки переважну більшість показників-індикаторів потрібно динамічно змінювати.

Сучасний інструментарій визначення інтегрального (синтетично-узагальнюючого) результатного показника рівня економічної безпеки конкретного підприємства лише констатує його зміни чи відхилення від загальноприйнятої нормативної бази, що “не завжди сприяє інтегрованому та якісному управлінню загальним станом забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, тільки хіба що допомагає у побудові уявної багато параметричної функції” [7, с. 106].

Оцінка економічної безпеки здебільшого ґрунтується на фінансово-економічних показниках діяльності підприємства та балансовому узагальненні його активів і капіталу. Проте така оцінка є звуженою щодо охоплення ризиків і загроз, не відображає ймовірності їх впливу, а по суті більшою чи меншою мірою деталізує фінансово-економічний стан суб'єкта ринкової економіки, динаміку його фінансових результатів (прибуток, рівень ринкової капіталізації). Безперечно такий оцінно-аналітичний процес певною мірою враховує коливання фінансових показників ліквідності внаслідок дій зовнішніх факторів. Рівень економічної безпеки, залежний від конкретного стану характеристик функціонування і розвитку економічної системи, оцінюють за кількісним і якісним підходом при цьому “важливою вимогою є аргументований вибір критеріїв оцінки її рівня та показників для констатації кількісної оцінки рівня економічної безпеки ” [3, с. 16].

Кількісна характеристика економічної безпеки соціально-економічної системи вимагає вироблення певних критеріїв оцінювання. Зазвичай, “аналітичну оцінку рівня економічної безпеки підприємства пропонується оцінювати на підставі сукупного критерію через зважування і підсумування окремих функціональних критеріїв” [8, с. 235]. Інтегральний показник фінансово-економічної безпеки соціально-економічної системи будується на обраних часткових показниках з урахуванням

певних коефіцієнтів їх вагомості. Як часткові показники, так і вагові коефіцієнти не мають формалізовано обґрунтованого значення і переважно базуються на суб'єктивній (експертне оцінювання, професійні судження) основі.

Міжнародною організацією стандартизації (ISO) розроблені стандарти з управління ризиками, які формують інструментарій для зниження ризиків, зокрема норми, правила та методи оцінки ризиків [9]. Нормативним документом [10] наводиться методика оцінювання цих ризиків при розрахунку рівня економічної безпеки, а [11] аналітична оцінка загального (інтегрованого) показника рівня економічної безпеки.

Комплексний підхід до формулювання системи оцінювання економічної безпеки конкретного підприємства повинен спиратися на обґрунтоване науково-методичне забезпечення, зокрема чітко визначених факторів впливу і загроз його економічній безпеці в конкретних економічних умовах з урахуванням галузі економіки, встановлення їх критеріальних рівнів. Практичне забезпечення розробки методичного підходу до оцінки рівня економічної безпеки повинно базуватися на кількісних показниках і якісних індикаторах, зведених у систему з можливістю зміни їх вагомості без змін самої методики.

У деяких публікаціях, наприклад [12], пропонується набір індикаторів для формулювання системи моніторингу економічної безпеки суб'єктів підприємництва з позиції "системної цілісності", яка розкривається через групи індикаторів запозичених і системи збалансованих показників (Balanced Scorecard). Ця система (BSC) розроблена для супроводу управління ефективністю функціонування підприємств корпоративного типу основи якого критерії зростання вартості власного капіталу в стабільних умовах економіки, а тому до економічної безпеки підприємства може мати лише опосередковане відношення. На противагу такій концептуальній спрямованості у публікації [10] науковці дотримуються комплексного підходу до стабілізації фінансово-економічної безпеки, який полягає в реалізації заходів в системі ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства, його грошовими коштами, дебіторською заборгованістю, запасами і необоротними активами.

Висновки і пропозиції подальших досліджень. Синтезовано-узагальнювальне і комплексне узагальнення небезпек і загроз є визначальною умовою оцінки та аналізу рівня економічної безпеки соціально-економічної системи певного ієрархічного рівня. Вдосконалення оцінно-аналітичного інструментарію повинно спрямовуватись на більшу конкретизацію небезпек і загроз, вищий рівень формалізації контексту інтересів та загроз, зменшення суб'єктивізму при їх визначенні у дослідженнях окремих економічних процесів. До перспективного напрямку вирішування проблематики підвищення об'єктивності рівня оцінки економічної безпеки можна зарахувати розроблення концептуального підходу побудови системи економіко-математичних методів (прототип макро-економетричних моделей) для вимірювань окремих дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища, які окремою складовою імплементуються у певну оцінно-аналітичну систему.

1. *Мойсеєнко І.П. Методологічні основи вимірювання рівня економічної безпеки держави / І.П. Мойсеєнко, М.Я. Демчишин // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №10(124). – С. 90–98.*
2. *Горбан І.М. Управління системою економічної безпеки торговельного підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності / І.М. Горбан. – Львів. Держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 20 с.*
3. *Резніков О.Л. Формування економічної безпеки промислового підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / О.Л. Резніков. – Маріуполь: ДВНЗ "Приазовський державний технічний університет", 2011. – 20 с.*
4. *Матвійчук Л.О. Формування та оптимізація структури капіталу в системі фінансової безпеки підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Л.О.Матвійчук. – Хмельницький: Національний університет, 2011. – 20 с.*
5. *Баворовська О.Б. Моделювання фінансової безпеки підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності / О.Б. Баворовська. – Львів. Держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 22 с.*
6. *Фролов Є.Ю. Метод експоненціального згладжування в оцінці економічної безпеки підприємства / Є.Ю. Фролов // Вчені записки Університетк "КРОК". – 2011. – Вип. 27. Т. 2. – С. 99–103.*
7. *Хома І.Б.*

Механізм структурно-функціональної діагностики рівня економічної безпеки підприємства / І.Б. Хома // Вчені записки Університету “КРОК”. – 2011. – Вип. 27. Т. 1. – С. 104–108.

8. *Городня Т.А. Комплексна оцінка економічної безпеки підприємства // Економічна та фінансова діагностика: навч. посібник / Т.А. Городня, І.П. Мойсеєнко. – Львів: “Магнолія 2006”, 2008. – 282 с.*

9. *Стандарт ISO/IEC 31010: 2009. Управління ризиками – методи оцінки ризиків: [Електронний ресурс]. – <http://www.dssu.gov.ua/document/131116/ISO31010>.*

10. *Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу до методики: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.*

11. *Аналітична оцінка рівня економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5dp.com.ua/content/view/260/35/>.*

12. *Антонян О.А. Розробка Індикаторів стану системи економічної безпеки суб’єктів підприємництва з використанням концепції системи збалансованих показників / О.А. Антонян // Вчені записки Університету “КРОК”. – 2011. – Вип. 27. Т. 1. – С. 18–22.*

13. *Полозова Т.В. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства: проблемні аспекти [Електронний ресурс] / Т.В. Полозова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – Режим доступу до вісника : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vetp/2010_29/10ptvies.pdf*